

ՊԱՏՄԱ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՎԱՀԱՆ ՎՐԻ. ԳԱԼԱՄԴԱՐՅԱՆ

ՆԵՐՍԵՍ Ե ԱՇՏԱՐԱԿԵՑԻ

(Մահվան 100-ամյակի առթիվ)

«Հայոց Հայրապետությունը վեճ գաղափարների մի փունջ է, որ հյուսվել է հայոց մեծ հայրապետների ձեռքով. երե հիշենք հայոց հայրապետների շարքը՝ ո՛րպիսի պատկանելի դեմքեր կանսնենք, որոնց առաջ կխոնարհի մեր գլուխը»: Այսպես է բնորոշել Հայոց Հայրապետների դերը հանգույշալ Գևորգ Զ Կաթողիկոսը:

Ներսես Ե Աշտարակեցին մեկն է հղել այդ մեծ հայրապետներից: Նրա կյանքն ու գործունեությունը ուսումնասիրելիս, մեր գլուխը խոնարհվում է այդ պատկանելի և հրախոտաշատ հայրապետի խնկելի հիշատակի առաջ:

Ներսես Աշտարակեցին մեր ազգային-եկեղեցական պատմության ինքնատիպ և բացառիկ դեմքերից մեկն է որպես հայրենասեր հոգևորական, ուսումնասիր առաջնորդ և արդյունաշատ հայրապետ:

Աշտարակեցու կյանքի և գործունեության մասին գրել են շատերը, հատկապես Ալեքսանդր Երիցյանն իր «Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսությունը և Կովկասի հայք XIX դարում», հատոր Ա և Բ, «Պատմություն 75-ամյա գոյության Ներսիսյան հայոց հոգևոր դպրոցի» (Թիֆլիս, 1898 թ.), «Նյութեր Ներսես Ե-ի կենսագրության համար» (Թիֆլիս, 1877 թ.), «Ներսես Ե Աշտարակեցին վարդապետ Ժամանակ» (Թիֆլիս, 1877 թ.), Կ. Կոստանյանց, «Տ. Ներսես Ե Աշտարակեցի Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց» (Ալեքսանդրոպոլ, 1909 թ.):

Ներսես Ե Աշտարակեցին ծնվել է 1770 թվականի փետրվարի 13-ին Աշտարակ գյուղում, քահանայի ընտանիքում: Նրա պապը, Թորոս Շահազիզյանը, գաղթել է Անի քաղաքից: Ներսես Աշտարակեցու ա-

վագանի անունը հղել է Թորոս, ի հիշատակ իր պապի: Նրանց ընտանիքում հաճախակի են պատահել երեխաների մահացություններ: Թորոսի մայրը՝ Սուսանբարը, նրա ծնվելուց հետո ուխտում է երեխային նվիրել, ողջ մնալու դեպքում, էջմիածնի Ս. Իջման սեղանին: Ծնողների ուխտի համաձայն, Թորոսը ութ տարեկան հասակում իր կնքահոր՝ Տ. Գալուստ արքեպիսկոպոսի միջոցով տարվում է Ս. Էջմիածին և հանձնվում Սիմեոն կաթողիկոսի ժառանգավորաց դպրոցին: 1780 թվականին վախճանվում է ուսումնասիր Սիմեոն կաթողիկոսը, իսկ դպրոցը, թեև շարունակվում է, բայց ուսուցիչների ցրվելու հետևանքով, կորցնում է իր հմայքը: Մանուկ Թորոսը մնում է Գրիգոր վարդապետի մոտ, որը հետագայում, 1801 թվականին, Կոստանդնուպոլսի Պատրիարք է դառնում:

Թորոսը մանուկ հասակում եղել է մարմնապեն վտիտ, ազազուն, կարճահասակ մի երեխա, բայց մտքով ու բնավորությամբ՝ աշխույժ և կրակոտ, սրամիտ և հնարագետ, զարմանալի հիշողության տեր, աշխատասեր և ընթերցասեր։ Մանկական տարիների այս հատկությունները մեծ մասամբ պահել է Աշտարակեցին մինչև կյանքի վերջը։

Այնուամենայնիվ Թորոսը ժառանգավորաց զարոցում ձեռք է բերել կայուն գիտելիքներ, խորացել է եկեղեցական ժամասացության, Ս. Գրոց մեկնության մեջ, սովորել քերականություն և ճարտասանություն, տիրապետել աստվածաբանության և հմտացել տրամաբանական գիտությունների մեջ։

1791 թվականին Թորոսը իր կնքահայր Տ. Գալուստ արքեպիսկոպոսից ձեռնադրվում է սարկավագ 20 տարեկան հասակում և վերակոչվում Ներսես։

Տ. Գալուստ արքեպիսկոպոսի մահից հետո Ղուկաս կաթողիկոսը Ներսես սարկավագին նշանակում է այդ ժամանակվա երկվիկ կոնդակագիր Թադեոս արքեպիսկոպոսի մոտ որպես կոնդակների կաղապարող։ Երկու տարուց հետո Ներսես սարկավագը Դանիել արքեպիսկոպոսի հետ (ապագա կաթողիկոս) ուղարկվում է Զմյուռնիա, որպես առաջնորդի քարտուղար։ Զմյուռնիայում 1794 թվականի սեպտեմբերի 24-ին Դանիելը Ներսես սարկավագին ձեռնադրում է կուսակրոն քահանա, ապա նվիրակության պաշտոնով ուղարկում Հելլադա, Մուդավիա և Վալաքիա, որտեղ մնում է նա չորս տարի։ Դանիել արքեպիսկոպոսը 1799 թվականին ընտրվում է Կոստանդնուպոլսի Պատրիարք և Ներսեսին Վալաքիայից հրավիրում է իր մոտ։ Կոստանդնուպոլսում Ներսես արեղան ստանում է մասնավոր վարդապետության աստիճանները և նշանակվում պատրիարքական տեղապահ։ 1799 թվականին Ներսես վարդապետը, իմանալով Ղուկաս կաթողիկոսի հիվանդության մասին, ձմեռ ժամանակ Կոստանդնուպոլսից շտապ հասնում է Ս. Էջմիածին, հայրապետի կենաց վերջին օրերին։ Ներսեսի ցանկությունն էր Ղուկաս կաթողիկոսի մահից հետո նախապատրաստել Դանիել պատրիարքի կաթողիկոսական ընտրությունը։ Ահա այդ օրվանից սկսում է Ներսես վարդապետի գործոն դերը Դավիթ-Դանիելյան ծանոթ հարցում։ Նա միշտ մնում է Դանիելյան խմբի պարագլխի դերում։ Նա իր գործունեությամբ և այդ առթիվ վարած քաղաքականությամբ հանդիսանում է Դանիելյան խմբի միտքն ու հոգին։

Ներսես Աշտարակեցու ազգային, հայրենասիրական գործունեությունն սկսվում է 1800 թվականից, ուսուպարսկական պա-

շին պատերազմի օրերից։ Նա Հայաստանի ազատագրության հարցը շատ հիշտ և առարկայականորեն կապում է Ռուսաստանին։

Ընտրյալ կաթողիկոս Հովսեփ արքեպիսկոպոս Արղուսյանի հանկարծակի վախճանումով ճանապարհ է հարթվում Դանիելի կաթողիկոսությունը հաղթանակն էր նաև Ներսեսի, որ 1801 թվականին հրավիրվում է Ս. Էջմիածին։ Սակայն Դավիթը տիրացել էր Աթոռին։ Ներսեսը գնում է Կոստանդնուպոլիս, որտեղ աշխատում է Դավթի կուսակից Հովհաննես պատրիարքին աջակցելու։ Նա ձեռք է բերում սուլթանի հրովարտակը, որով օրինական կաթողիկոս է ճանաչվում Դանիելը։ 1802 թվականին Ներսեսի հրավերով ժողով է գումարվում Ուլաքիսայի Ս. Հովհաննես վանքում, որտեղ Դանիելն ստանում է կաթողիկոսական օծում, իսկ Դավիթը բանադրվում է։

Այնուհետև Աշտարակեցին Իշխան Յիցիանովի Կովկաս գլխավոր օրերից մեծ ծառայություններ է մատուցում ռուսական արքունիքին և բանակին՝ Նրևանյան արշավանքների ժամանակ։

Աշտարակեցին 1807 թվականին նշանակվում է Նոր-Նախիջևանի առաջնորդական փոխանորդի պաշտոնին։ Նա կազմակերպում է թեմի ազգային-եկեղեցական կյանքը, ձեռնարկում է մի մեծ ուսումնարանի բացման աշխատանքներին, որի համար մշակում է ընդարձակ «Կանոնագիրք»։ Սակայն նա 1808 թվականին կանչվում է Մայր Աթոռ։ Մերոնազարդ Դանիել կաթողիկոսը Մայր Աթոռում կարիքն ուներ Աշտարակեցու ներկայության։ Նա կարգվում է Հայրապետանոցի բոլոր գործերի կառավարիչ, Տ. Բարսեղ արքեպիսկոպոսի հետ։

Գործունեության այս նոր ասպարեզում Աշտարակեցու առաջին հոգան է լինում կարող և բանիմաց միաբաններից կազմված մնայուն ժողով հաստատել, «Բարձրագույն խորհրդարան կամ Սինհոդոս» անունով, կառավարելու համար վանքի գործերը։ Կաթողիկոսի հաճությամբ 1808 թվականի հունիսի 23-ին բացվում է Սյունհոդոսը, որը թանկագին աջակիցն է հանդիսանում կաթողիկոսի։ Սյունհոդոսի հոգին էր Աշտարակեցին։

1808 թվականի հունիսի 21-ին Դանիել կաթողիկոսը գնահատելով Ներսես վարդապետի ազդեցություն և հանրօրոտ ծառայությունները, ձեռնադրում է նրան նախկոպոս և միաժամանակ շնորհում արքություն։

1 Ա. Երիցյան, Պատմություն 75-ամյա գործունեության Ներսիսյան հոգևոր զարթոյի, Թիֆլիս, 1893 թ., էջ 96։

Դանիել կաթողիկոսի մահից հետո ներսն արքեպիսկոպոսը նույն նվիրումով և ձեռնհասութեամբ համազործակցում է Եփրեմ կաթողիկոսին: Աշտարակեցի կարևոր և վճռական դեր է խաղում կաթողիկոսական ընտրապայքարում, պաշտպանելով Եփրեմի թեկնածությունը: Նա հասնում է իր նպատակին. Եփրեմը ընտրվում է կաթողիկոս և 1810 թվականի նոյեմբերի 6-ին օծվում: Եփրեմը կաթողիկոսացավ 65 տարեկան հասակում: Նա հիվանդ էր ֆիզիկապես և թույլ: Աշտարակեցին հանդիսանում է կաթողիկոսի աջ բազուկը. նա անդամաձան սիրով և հավատարմությամբ ծառայում է Մայր Աթոռին, արժանանալով վրաստահովքյան և բոլորի հարգանքին, թե՛ հայ և թե՛ օտար շրջանակների մեջ: Նույնիսկ Մայր Աթոռի ֆինանսական կացութիւնը բարելավելու համար 1812 թվականին նա անձամբ գնում է Թավրիզ, արքայորդի Աբրահամ Միրզայի մոտ, և կատարելով իր առաքելությունը ի շահ Մայր Աթոռի, վերադառնում է հաջողությամբ: Օրավուր աճում է Աշտարակեցու ժողովրդականությունն ու ազդեցությունը Մայր Աթոռում: Եփրեմի կաթողիկոսութեան առաջին տարիներին, Աշտարակեցու ազդեցությունը Մայր Աթոռում այնքան էր բարձրացել, որ անգլիացի ճանապարհորդ Հենրի Մարտինը 1812 թվականին Մայր Աթոռ այցելելիս, հետագայում իր հուշերի մեջ գրում էր. «Մենաստանն այս կամ լաւ եւ է ասել՝ ընդհանուր Ազգ Հայոց են ընդ իշխանութեամբ Ներսիսի՝ միոյ յարգեպիսկոպոսաց անտի, քանզի Պատրիարքն Եփրեմ է անվանակիր»²:

Էջմիածնում Ներսես Աշտարակեցու ջանքերով և նախաձեռնությամբ կառուցվում է դպրոցի մի նոր շէնք, 50 ձեմարանականների համար: Նա ծրագրել էր, ինչպես ինքն է գրում, բանալ «համալսարան» 200 ուսանողների համար: Սակայն այդ չի հաջողվում նրան, որովհետեւ գործերը այլ կերպ են դասավորվում: Մայր Աթոռում Աշտարակեցու միահեծան իշխանությունը հաճելի չէր միշտ շահախնդիր միաբաններին, և ահա նրանք սկսում են խուլ պայքար Աշտարակեցու դեմ: Հակառակորդները իրենց ամբաստանություններով աշխատում են խախտել Եփրեմի վստահությունը Աշտարակեցու հանդեպ: Աշտարակեցին, խորապես վիրավորված, հրաժարվում է Սյունհոգոսից և քանկություն է հայտնում հեռանալ Մայր Աթոռից: Բայց Եփրեմ կաթողիկոսը մերժում է նրա հրաժարականը:

Այդ օրերին սակայն, այսինքն 1814 թվականին, Թիֆլիսի թեմի առաջնորդ Աստվածատուր արքեպիսկոպոսը հրաժարվում է իր պաշտոնից: Վրաստանի թեմը չափազանց կարևոր թեմ էր Մայր Աթոռի համար, և ահա Աշտարակեցին նշանակվում է Վրաստանի հայոց առաջնորդ: Աշտարակեցու առաջնորդության տարիների գեղեցիկ արդյունքներից կարևորագույնն է լինում Թիֆլիսի Ներսիսյան վարժարանի բացումը:

Աշտարակեցին միշտ բարձր է գնահատել ուսման և դաստիարակության նշանակությունը: Նա մինիստր Բուդուլին ուղղած իր 1838 թվակիր նամակում գրում. «Ես ի ժամանակաց 20-ամեայ հասակի իմոյ տեսանելով և լսելով ի մերազնեայս սակաւ յոյժ գիտնական անձինս, և զգալով զայնպիսի համազգական ապախտութիւն իմում հայրենի ազգի առ չգոյոյ ռուսմանարանաց, միշտ միտք իմ և խորհուրդք տառապեցուցանեն զիս խոկալ վանն կարևոր հնարից ազգական ռուսմանարանաց՝ ունեւելով»:

Ներսես Աշտարակեցին 44 տարեկան հասակում էր 1814 թվականին, երբ նշանակվեց Վրաստանի թեմակալ առաջնորդ: Այդ օրերին համարյա չկային դպրոցներ: Նա իր ուշադրությունը կենտրոնացրեց եկեղեցիների պայծառութեամբ և հոգևորականության զարգացման շնորհակալ աշխատանքներին վրա:

Դպրոցների բացումով, ուսման և դաստիարակության տարածումով Աշտարակեցին ուզում էր ապագա առաջնորդներին օրինակ դառնալ: «Արձան օրինակական ապագայից վիճակաւորաց հայոց»: Դպրոցների բացումը նյութական մեծ դումարներ պահանջող ձեռնարկ էր, իսկ Աշտարակեցին փող չուներ: Նա ամեն տեղ դիմումներ էր գրում, այդ նպատակի համար միջոցներ ապահովելու մտքով: 1815 թվականին Աշտարակեցին մի փոքրիկ դպրոց է բաց անում վանքի եկեղեցուն կից, 20 աշակերտներով: Ուսուցիչ է նշանակվում վաղարշապատեցի Տ. Հովհան քահանան, որն իշխան Յիգիանովի ժամանակ Երևանի հայ ժողովրդին գաղթեցրել էր և բերել Թիֆլիսի Հավարար և Գարտնդարան արվարձանները: Այդ դպրոցում դասավանդում էր նաև իր ժամանակին հռչակավոր դարբնադրի Պողոս վարդապետը: Ներսեսի այդ սկզբնական դպրոցի անդրանիկ սաներից էին մեր հայտնի յուսավորիչներ Խաչատուր Աբովյանը, Ստեփանոս Նազարյանցը և ուրիշներ: Ստեփանոս Նազարյանցը Պողոս վարդապետի մասին գրում է. «Նորա խցի մեջ աշխատում էինք օր ու ցերեկ գրովն ջարդելով Չամչյանի քերականության վրա... և պիտո է ասել, որ այդ վարժապետը ամենի ծեծքան թե ուսում է տվել իր աշակերտներին»:

2. Ա. Երեյան, Պատմություն 75-ամյա գործունեության Ներսիսյան Հոգևոր դպրոցի, էջ 91

Այսպես էր այդ ժամանակի հայկական ուսումը, և այս բանի մեջ մեղավոր չի Պողոս վարդապետը, այլ նորա կուպիտ ու խավար ժամանակը³:

Բայց Աշտարակեցու անունը սերտորեն կապված է Թիֆլիսի Ներսիսյան վարժարանի հետ առավելաբար: Զանազան կտակների և նվիրատվությունների փողերով, Աշտարակեցին Ներսիսյան դպրոցի հիմքը օրհնում է 1818 թվականին: Դպրոցն ավարտվում է 1824 թվականին: Աշտարակեցին հոգում է նաև դպրոցի համար որակյալ դասախոսական կազմ հրավիրելու մասին: Մոսկվայից հրավիրում է իրեն որպես օգնական Հարություն քահանա Ալամդարյանին, որ ժամանակի զարգացած հայկաբաններից մեկն էր, ազնիվ մտավորական և հոգելից հոգևորական:

Ալամդարյանը ծնվել է 1796 թվականին Աստրախանում: Նա քաջածանոթ է եղել հայոց և ռուսաց լեզուներին, Ահա այդ ժամանակվանից սկսվում է Ալամդարյանի արդյունավոր գործունեությունը Աշտարակեցու նորաբաց վարժարանում: Թիֆլիսի Ներսիսյան դպրոցը շատ կարևոր և պատասխանատու դեր է կատարել Կովկասի հայկական ազգային-նկեղեցական և մշակութային կյանքում և փառք ու պատիվ է բերում Ներսես Աշտարակեցու անվան:

Աշտարակեցու հայրենասիրական գործունեության շրջանն է հանդիսանում ռուսպարսկական պատերազմը: Խանդավառություն ամեն կողմ: Հասել է ազատագրության ժամը հայ ժողովրդի: Ռուսական բանակները հաղթական քայլում են դեպի Ս. էջմիածին, Երևան: Աշտարակեցին ամեն տեղ է, խո-

սում, կազմակերպում, ժողովրդին ոտքի է հանում ռուսաց քաջարի բանակի կողքին:

1827 թվականի մարտին նա Թիֆլիսում կազմակերպում է հայկական կամավորական զոմբը և ապրիլին ռուսական առաջապահ զորքի հետ ճանապարհ է ընկնում դեպի ռազմաճակատ: Զորքի հետ է նաև Աշտարակեցին, վեղար ի գլուխ, խաչ ի ձեռին, իրեն նոր օրերի Ղևոնդ երեց: Հայ ժողովրդի երախտաշատ զգացումների համար այդ օրերին Աշտարակեցին կոչվեց «Պաշտպան Հայրենյաց»: Նա իր հայրենասիրությամբ հայ ժողովրդի կուռքն էր դարձել:

Աշտարակեցին 1843 թվականին ընտրվում է կաթողիկոս և Լուսավորչի պատմական Աթոռի վրա է բազմում որպես ներսես Ե Աշտարակեցի: Իր կաթողիկոսության շրջանում նա անում է այն, ինչ չէր կարողացել անել վարդապետության և արքեպիսկոպոսության ժամանակ:

Աշտարակեցին մահանում է 1857 թվականի փետրվարի 13-ին, լուսավոր անոթն և անմոռաց հիշատակ թողել մեր ազգային-նկեղեցական տարեգրության մեջ:

Հայ ժողովրդի երախտաշատ սրտում Ներսես Ե Աշտարակեցու անունը գրվել է ոսկյա տառերով:

Աշտարակեցին իր հայրենանվեր և ժողովրդաշնվեր գործունեությամբ լուսավոր և անմոռաց հիշատակ է թողել մեր նկեղեցու և ժողովրդի կյանքում:

Նրա մահվան 100-ամյակի առթիվ մենք, հոգևորականներս մանավանդ շատ բան ունենք սովորելու նրա կյանքի և գործունեության լուսավոր էջերից:

«Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի»:

3 «Հյուսիսփայլ», 1858 թ., № 2:

